

УДК 373.3.046.12.064.2

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-1\(196\)-14-18](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-1(196)-14-18)

Семеновська Лариса

ORCID ID <http://orcid.org/0000-0001-9881-7307>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

- A** На основі аналізу фундаментальних філософських (М. Бахтін, В. Кемеров, С. Франк та ін.), психологічних (В. Зінченко, Б. Мещераков, О. Леонтьєв та ін.) і педагогічних (І. Колеснікова, В. Кремень, О. Савченко, О. Сідельковський та ін.) праць з'ясовано, що загальнонауковим підґрунтям для розуміння основ педагогічної взаємодії є твердження про духовну сутність людини, про діалогічний спосіб її існування в історико-культурному та освітньо-виховному просторі; доведено, що забезпечення діалогічної навчально-виховної взаємодії є сутнісною характеристикою педагогічної діяльності вчителя початкової школи; встановлено, що педагогічна взаємодія із молодшим школярем є варіантом соціальної взаємодії, яка володіє її основними рисами, характерними ознаками і в той же час реалізує специфічну й важливу для буття та становлення індивіда мету: сприяння саморозвитку особистості.

Ключові слова: педагогічна взаємодія; початкова школа; молодші школярі; педагогічний процес; діалог; навчання; викладання; педагогічне спілкування

- S** *Semenovska Larysa. Theoretical and methodological basics of pedagogical interaction in primary school.*

It determined that the scientific background for understanding the basics of pedagogical interaction is a statement about the spiritual nature of human, the dialogical mode of existence in historical, cultural-educational, and educational space based on the fundamental philosophical analysis of M. Bakhtin, V. Kemerov, C. Frank, et al., psychological works of V. Zinchenko, B. Meshcheryakov, A. Leontiev et al. and pedagogical works of I. Kolesnikova, V. Kremen, O. Savchenko, O. Sydelkovskyy et al. It is proved that human interaction with the world and other people allows not only update the internal capacity but also fill it structurally, meaningful, valuable and semantic aspects.

The study found that immersion in this process allowed comparison of thoughts, feelings, and actions of the individual with their reflection in the minds of others, based on self-knowledge and self-fulfillment. Providing dialogic pedagogical interaction is extremely important for personal development. It is the essence of educational activities in primary school. In the context of the study, this phenomenon is treated as a two-way process – learning and teaching. It combines teachers and primary school pupils as people made for a common goal, but are not identical in their social role, knowledge, experience, etc. Investigation of the nature and specifics of pedagogical interaction demonstrated that it is a variant of social interaction with main features and characteristics. At the same time realizing in the process of implementation is specific, but very important for the individual existence development and the purpose is to promote self-identity.

Key words: educational interaction; primary school; primary school pupils; pedagogical process; dialogue; studying; teaching; pedagogical communication

Семеновська Лариса Аполлінаріївна, докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри загальної педагогіки та андрагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна

Semenovska Larysa, Doctor of Science, Professor, Professor of the General Pedagogy and Andragogy Department, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

E-mail: larysasemenovskaya@gmail.com

Актуальність проблеми. Сучасні цифровізаційні процеси модернізації суспільства, кардинальні інформаційно-технологічні трансформації, що відбуваються в освітній сфері України від початкової до вищої школи зумовлюють важливість пошуку нових підходів до гуманізації освітнього

процесу. Як свідчать сучасні інтеграційні освітньо-виховні тенденції, найдієвішим засобом гуманізації, є формування особистісно орієнтованої педагогічної взаємодії вчителя й учнів закладу загальної середньої освіти першого ступеня як базису системи національної освіти. Молодший шкіль-

ний вік – найоптимальніший період для формування цілісного комплексу аксіологічних особистісно орієнтованих взаємин учителя й учнів, розвитку мотиваційної сфери, індивідуальних здібностей і соціальних орієнтирів дітей, їхнього духовно-морального вдосконалення, від чого залежить ефективність навчання та виховання на подальших етапах становлення особистості школяра.

Проте, за даними сучасних учених (Н. Бібік, В. Мартиненко, О. Савченко, Н. Сулаєва, О. Федій та ін.) педагогічна взаємодія в загальній освіті першого ступеня часом характеризується авторитарністю, що гальмує процеси реформування освіти на засадах ідей Нової української школи [8; 9].

У теперішній час спостерігається загострення соціально-педагогічних суперечностей: між об'єктивною потребою гуманізації педагогічної взаємодії початкової школи і превалюванням дистантних відносин учителя й молодших школярів в умовах змішаного/цифрового навчання; між прагненням учнів до самоствердження і самореалізації й стереотипним ставленням до них учителів початкової школи; між значним аксіологічним потенціалом особистісно орієнтованої діалогічної взаємодії і недостатньою професійною компетентністю вчителів щодо її формування, а також невисоким рівнем рефлексії серед педагогів її педагогічного значення. Отже, соціально-педагогічна гострота проблеми зумовила актуальність визначення засобів її розв'язання.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз свідчить, що в педагогічній науці накопичено певні наукові результати щодо розв'язання вказаної проблеми. Зокрема, сутність педагогічної взаємодії розглядали І. Бех, А. Бойко, А. Бодальов, С. Гончаренко, В. Кан-Калик, В. Сухомлинський та ін., поняття і сутність педагогічної комунікації вивчали М. Бутенко, О. Жирун, М. Заброцький, С. Левченко та ін., формуванню комунікативної культури педагога присвячені роботи Н. Волкової, Н. Гез, Т. Голанд, Т. Гоффманн, А. Капської, М. Лазарева та ін., технології розвитку комунікативних умінь та їхні структурні компоненти висвітлювали А. Дубаков, Г. Бушуєва, Д. Хумест та ін. Натомість варто констатувати, що майже 80 % молодих викладачів відчувають труднощі у встановленні педагогічної взаємодії з молодшими школярами.

Метою нашої статті є з'ясування теоретико-методологічних засад цього багатофакторного й суперечливого соціально-педагогічного феномена, студіювання якого, на наш погляд, є передумовою професійної підготовки вчителя молодшої школи, котрий здатний до побудови індивідуальної освітньої траєкторії дитини як стратегічного орієнтиру в розбудові Нової української школи.

Викладення основного матеріалу. Аналіз наукових джерел свідчить, що теоретичним підґрунтям для розуміння основ педагогічної взаємодії є філософські твердження про духовну сутність особистості людини, про діалогічний спосіб її становлення й існування в історико-культурному

просторі. Ці ідеї забезпечують якісно нове осмислення сутності навчально-виховної взаємодії в початковій школі, взаємовідносин дитини й реальності, вибудовуючи при цьому своєрідну діалогічну картину світу. Всебічна взаємодія молодшого школяра з оточенням дозволяє не лише актуалізувати внутрішній потенціал, а й заповнити його в структурному, змістовному, ціннісному та смисловому аспектах. Занурення в цей процес уможливорює зіставлення думок, почуттів і вчинків індивіда з їхнім відбиттям у свідомості інших людей, що, безумовно, виступає основою його самопізнання, саморегуляції, самореалізації.

За визначенням В. Кемерова, «взаємодія» – поняття для позначення впливу речей одна на одну, для розкриття взаємозв'язків між різними об'єктами, для характеристики форм людського співбуття, особистісної діяльності та пізнання. У понятті «взаємодія» фіксуються, по-перше, «прямі» та «зворотні» обміни енергією й інформацією між різними суб'єктами, між ними та середовищем, по-друге, форми кооперації людей у різних ситуаціях співпраці [12].

У пізнавальному сенсі поняття «взаємодія» є вихідним для визначення таких категорій, як зміна, становлення, розвиток, процес, формування. Водночас конкретизація поняття «взаємодія» здійснюється саме крізь ці категорії. Взаємодія набуває визначеності як передавання руху від одних об'єктів до інших, як трансляція повідомлень у людських контактах або як синтез різних людських сил, що породжує нові знання, речі, організаційні структури.

Ідеї про двосторонній характер взаємодії, взаємну значущість її результатів для особистісного зростання кожного із суб'єктів педагогічного спілкування, розуміння її спрямованості як руху «зсередини назовні» знайшли своє відбиття в працях С. Франка, який безпосередньо пов'язував питання самовизначення особистості в світі з проблемою контакту, спілкування з іншою людиною [14].

Науковці поділяють думку, що забезпечення взаємодії є сутністю педагогічної діяльності. У контексті освіти цей феномен трактується як двосторонній процес – навчання й викладання. Звісно, взаємодія педагога та молодшого школяра як особистостей, об'єднаних спільною метою, але не тотожних за своєю соціальною роллю, знань, досвіду і т. д., – варіант саме такої взаємодії. Педагогічна взаємодія є засадничим чинником різного роду пізнавальних ситуацій, оскільки вона виявляє динаміку, зрушення та зміни щодо стану, позицій, дій і моделей сприйняття. Розкриваючи властивості суб'єктів, взаємодія непрямим чином зумовлює ситуацію пізнання, фіксує їхні пізнавальні здібності, визначає рівень включеності в ситуацію, отже, розкриває власні характеристики педагога та молодшого школяра. Існування навчальної взаємодії ставить особистість дитини і педагога перед необхідністю зважати на ці об'єктивні властивості, які не залежать від її пізнавальної установки і впливу оточення [7, с. 136].

Педагогічна взаємодія в початковій школі, що розуміється нами як один із варіантів взаємозв'язку суб'єктів педаго-

гічного процесу, є інтегративним і багатофункціональним чинником їхнього обопільного гуманістичного саморозвитку. Педагогічна взаємодія здатна впливати на цілеспрямований, прогресивний і продуктивний саморозвиток учителів і школярів, а також на зміцнення їхньої спільності за умови систематичного взаємозбагачення й розвитку як явища та процесу. Сутність впливу педагогічної взаємодії на особистісний саморозвиток його суб'єктів зумовлена виникненням у процесі обміну між ними когнітивними, волевими, емоційними, ціннісними та іншими потенціалами психолого-педагогічних феноменів і ефектів, що визначають людиноцентричний/дитиноцентричний характер досліджуваного впливу [10].

Студіювання особливостей педагогічної взаємодії у початковій школі дає підстави констатувати, що вона є різновидом соціальної взаємодії, володіє її основними рисами, характерними ознаками і в той же час реалізує в процесі свого здійснення специфічну, але вкрай важливу для буття і становлення індивіда мету: сприяння саморозвитку особистості. Специфічність взаємодії вчителя і молодших школярів полягає в тому, що вона відбувається як взаємозалежний саморозвиток партнерів, чому значною мірою сприяють своєрідні феномени й ефекти, які при цьому виникають. Водночас вони дозволяють перетворити зміст педагогічної взаємодії зі звичайного обміну в «обмін перетвореннями», що дає нові стимули для особистісного зростання учасників такого роду контактів. Зрозуміти сутність категорії «взаємодія» дозволяє її співвідношення з категоріями «комунікація» і «спілкування».

Згідно з визначенням С. Азаренка, комунікація – це тип взаємодії між людьми, що передбачає інформаційний обмін. Комунікацію треба відрізнити від взаємодії, діалогу, спілкування, бо вони, перш за все, пов'язані із загальними механізмами відтворення соціального досвіду і породження нового [12, с. 13, 165].

Діалогічний характер комунікації та її зумовленість соціальними чинниками ґрунтовно розроблена в працях М. Бахтіна. Учений зауважував, що «свідомість складається і здійснюється в знаковому матеріалі, створеному в процесі соціального спілкування організованого колективу» [2, с. 45].

Подібні міркування розвивав Л. Виготський: «Первісна функція мови – комунікативна. Мова є, перш за все, засіб соціального спілкування, засіб висловлювання й розуміння» [5, с. 245].

На думку В. Зінченко і Б. Мещерякова, спілкування – це взаємодія двох і більше людей, що полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або афективно-оцінювального характеру. Зазвичай спілкування передбачає практичну взаємодію людей (спільна праця, навчання, колективна гра і т. п.). Воно забезпечує планування, здійснення й контроль їхньої діяльності. Разом із тим, спілкування задовольняє особливу потребу особистості, що розвинулася в процесі суспільно-історичного розвитку людей

– контакт з іншими людьми. Задоволення цієї потреби пов'язане з виникненням почуття радості [4, с. 232].

Отже, проведений аналіз категорій «взаємодія», «комунікація», «спілкування» дозволяє стверджувати, що поняття «комунікація» передбачає лише інформаційний обмін суб'єктів, тоді як поняття «взаємодія» є ширшим, оскільки не зводиться тільки до інформаційного обміну, а сприяє взаємним змінам суб'єктів взаємодії. Спілкування також відноситься до взаємодії і передбачає не лише обмін інформаційно-пізнавального або афективно-оцінювального характеру, але й практичну взаємодію педагога і молодших школярів. Воно також не сприяє зміні суб'єктів взаємодії.

Отже, у взаємодії виділяються певні характерні особливості форм людського співбуття, які передбачають обопільну зміну взаємодіючих сторін, їхній взаємозв'язок, взаємозумовленість спільного саморозвитку.

Сучасні вчені переконують, що педагогічний діалог або педагогічне спілкування може здійснюватися лише в системі міжсуб'єктних відносин. Тому взаємодія на рівні діалогу передбачає наявність специфічного міжсуб'єктного простору, в якому перетинаються індивідуальні смисли й цінності. У педагогічному процесі такий простір не виникає сам по собі, він формується зусиллями педагога і молодшого школяра, дорослого і дитини і т. д. У ході справжнього діалогу виникають особливі ціннісно-сміслові відносини, що засновані на інтересі до внутрішнього світу особистості студента, його мотивів, потреб і схильностей [7, с. 226].

Значну наукову цінність щодо розроблення теоретико-методологічних засад педагогічної взаємодії становить творчий доробок М. Бахтіна. Учений переконував, що діалог є способом взаємодії свідомостей, а тому будь-яке зіткнення зі світом культури стає «запитанням і бесідою», діалогом. Виходячи з цих позицій М. Бахтін стверджував, що розуміння виникає там, де зустрічаються дві свідомості, тож розуміння взагалі можливо за умови існування іншої свідомості, що володіє розумінням [2].

Саме з таких методологічних позицій О. Сідельковський досліджував сутність педагогічної діяльності. Учений проводив думку, що взаємодія є базовим механізмом реалізації навчально-виховного процесу. Отже, науково-педагогічні пошуки щодо перспектив розвитку початкової освіти мають здійснюватися на основі поглибленого студіювання феномену педагогічної взаємодії вчителя і молодшого школяра [11, с. 67–68].

Реалізація моделі діалогічної педагогічної взаємодії передбачає пошук і знаходження педагогічного сенсу того, що відбувається, його освітньо-виховну інтерпретацію на основі особистісних смислів молодших школярів. У ситуації вибору діалогічна свідомість вчителя завжди робить вибір на користь дітей, як правило, ігноруючи власні потреби. Інший важливий складник такої взаємодії – «діалогічність» змісту освіти, що також пов'язано з гуманістичними пріоритетами в початковій освіті. Зауважимо, що спеціальний розгляд питання її змісту як предмета спілкування між учи-

телем і школярем є необхідним для формування цілісного уявлення про феномен педагогічної взаємодії в умовах початкової школи.

Оскільки педагогічна діалогічна взаємодія як особистісно орієнтована взаємодія може вивчатися лише в межах суб'єкт-суб'єктного підходу (А. Бойко) [3], то її адекватне розуміння неможливе без усвідомлення характеристики суб'єкта в його ставленні до об'єкту, тобто до предмета педагогічного спілкування, визначення його ролі та місця по відношенню до вчителя та молодшого школяра.

Предмет педагогічної взаємодії (це можуть бути всі сфери людської діяльності й пізнання: внутрішній світ людини, міжособистісні стосунки, навколишній світ, наукові знання тощо) є одним із найважливіших чинників виникнення й побудови діалогу. Разом з тим, предмет навчальної діалогічної взаємодії повинен відповідати двом умовам. Перш за все, в ньому повинні бути втілені ті інтереси, ті смисли, які займають в даний момент часу одну з провідних позицій в ієрархії мотивів суб'єкта. Крім того, кожен із партнерів педагогічної взаємодії повинен мати своє власне, відмінне від іншого, бачення цього предмета спілкування. Зміст предмета спілкування породжує в учасників індивідуальні смисли, які перетинаються в ході навчально-виховної діалогічної взаємодії, в результаті чого виникає загальне смислове поле.

Загальна смислове поле є якісно іншим утворенням по відношенню до вихідних індивідуальних сенсів. У результаті «взаємодії» смислів для індивідуальної свідомості відкриваються нові сфери, що були приховані від неї внаслідок одностороннього сприйняття дидактичного змісту. При цьому відбувається не лише подвоєння смислів за рахунок арифметичного додавання, але й їх переосмислення на новому рівні узагальнення. З огляду на це загальне смислове поле виступає носієм і генератором нових смислів (пізнавальних, емоційних, оцінювальних тощо) обох партнерів. Саме тому, на думку педагогів і психологів, можна говорити про рівність позицій партнерів у педагогічній взаємодії, про те, що вони відкривають один одному новітній об'єкт бачення предмета. Тож відсутність перетину смислів призведе фактично до наявності двох різних предметів спілкування, а повне злиття – до неможливості утворення якісно нового смислового поля, що призведе, отже, до непотрібності самого спілкування вчителя й молодшого школяра. Розуміння предмета спілкування як єдиного смислового поля робить зрозумілішою характеристику «діалогічності» як відкритості. Відкритість у навчально-виховній взаємодії вбачається не як відкритість взагалі, а як здатність презентувати свою позицію-ставлення щодо предмета педагогічного спілкування. Прояв відкритості поза предметом педагогічної взаємодії буде виглядати як монологічний прояв особистості.

Зважаючи на це мету реалізації педагогічної взаємодії вчителя й молодших школярів в освітньому процесі початкової школи вбачаємо в свідомому та продуктивному роз-

витку й саморозвитку учнів та особистісно-професійному самовдосконаленні вчителя.

Грунтуючись на концептуальних положеннях сучасних дослідників означеної проблеми (Г. Балл, А. Бойко, В. Кремень, О. Федій, А. Хоменко та ін.), можна визначити специфіку педагогічної взаємодії в початковій школі, яка полягає: в когнітивно-емоційному взаємообміні та взаємозбагаченні суб'єктів взаємодії; у піднесенні значущості особистості учня для вчителя; у визнанні цінності особистості іншого; у взаємодетермінованому особистісному зростанні вчителя й молодшого школяра. Беручи до уваги особливості освітнього процесу школи першого ступеня та новітні наукові підходи, у структурі педагогічної взаємодії варто виокремити такі складники: мотивація та потреби, знання, діалогічне спілкування, морально-вчинкова діяльність, емоційно-вольовий компонент суб'єктів взаємодії. Відтак, для реалізації педагогічної взаємодії надзвичайно важливим є забезпечення різнорівневого розвитку учнів початкових класів у системі рівноправних відносин; формування ціннісного ставлення вчителя до особистості учня; опора на емоційно-когнітивний потенціал особистості вчителя й молодшого школяра, які виявляють діалектичну залежність освіченості й вихованості дитини від рівня толерантності вчителя й гуманності педагогічного процесу.

Отже, дитиноцентричну спрямованість діяльності вчителя розглядаємо як фундаментальний чинник педагогічної взаємодії в початковій школі.

Феномен дитиноцентричної спрямованості професійної діяльності вчителя початкової школи визначаємо як сукупність, по-перше, гуманних якостей його особистості у навчально-виховній діяльності (людяність, доброзичливість, лагідність, привітність, повага до дитини, емпатія, педагогічний такт, толерантність, справедливість тощо); по-друге, стійких ціннісних орієнтацій на розвиток особистості молодшого школяра, на діалогічне спілкування з ним, на фасилітативний взаємообмін духовними цінностями, на здійснення високоморальних учинків; по-третє, та гуманних позицій (прийняття, визнання, розуміння дитини, оптимістичне ставлення до неї).

Аналіз наукових джерел й освітньої практики свідчить, що з метою забезпечення педагогічної взаємодії в початковій школі важливо дотримуватися таких умов: усвідомлення вчителем поетапного і послідовного характеру її формування; індивідуально-гуманістична зорієнтованість особистості вчителя; взаємозумовленість внутрішніх і зовнішніх чинників педагогічної взаємодії; гуманний характер відносин у шкільному й родинному середовищі дитини; розроблення інноваційного змісту підготовки вчителя до формування педагогічної взаємодії у початковій школі.

Висновок. Узагальнюючи, можемо констатувати, що при організації педагогічної взаємодії у початковій школі необхідно орієнтуватися на пошук у предметі спілкування особистісних смислів і визначення свого власного бачення. У сучасних умовах змішаного навчання навчально-виховна

взаємодія суб'єктів потребує подальшого методолого-теоретичного обґрунтування у змістовому й операційно-діяльнісному вимірах, а також сприйняття й усвідомлення її фахівцями початкової освіти на прикладному рівні. Ми переконані, що засадничим чинником розбудови Нової української школи є передусім становлення індивідуальності молодшого школяра, його унікальності в усіх можливих відбиттях, різноаспектності потреб і прагнень, здібностей і можливостей, мотивів та інтересів. Підсумовуючи, варто підкреслити, що лише в процесі педагогічної взаємодії вчителі й діти найяскравіше виявляють себе, глибше пізнають один одного, досягають взаєморозуміння. Завдяки організації педагогічної взаємодії учень усвідомлює сенс власного життя й діяльності, окреслює власну траєкторію розвитку, розробляє план дій і реалізує його, на основі чого відбувається оцінка, корекція чи навіть зміна поставлених цільових орієнтирів.

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. Діалогічність як форма існування і розвитку особистості. Ніжин, 2007. 343 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва, 1979. 424 с.
3. Бойко А. Виховання людини: нове і вічне. Полтава, 2006. 568 с.
4. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред.: Б. Мещеряков, В. Зинченко. Санкт-Петербург, 2004. 672 с.
5. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва, 1999. 352 с.
6. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>
7. Колесникова И. А., Титова Е. В. Педагогическая праксеология. Москва : Академия, 2005. 256 с.
8. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf>
9. Концепція початкової освіти / за ред.: О. Я. Савченко, Н. М. Бібик, В. О. Мартиненко. Початкова школа. 2016. № 6. С. 1–4.
10. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму – шлях змін і розвитку. Директор школи, ліцею, гімназії. 2011. № 4. С. 33–34.
11. Сидельковский А. П. Проблемы познания отношений в педагогике. Ставрополь, 1971. 108 с.
12. Современный философский словарь / под общ. ред. В. Е. Кемерова. Москва, 2004. 864 с.
13. Федотова Е. Л. Теоретико-методологические основы педагогического взаимодействия. Иркутск, 1997. 114 с.
14. Франк С. Л. Сочинения. Москва, 1990. 608 с.

References

1. Ball, H. O. (2007). *Dialohichnist yak forma isnuvannia i rozvytku osobystosti [Dialogicity as a form of existence and development of personality]*. Nizhyn [in Ukrainian].
2. Bahtin, M. M. (1979). *Estetika slovesnogo tvorchestva [Aesthetics of verbal creativity]*. Moskva [in Russian].
3. Boiko, A. (2006). *Vykhovannia liudyny: nove i vichne [Human education: new and eternal]*. Poltava [in Ukrainian].
4. Mescheryakov, B., & Zinchenko, V. (Eds.). (2004). *Bolshoy psihologicheskii slovar [Large psychological dictionary]*. Sankt-Peterburg [in Russian].
5. Vyigotskiy, L. S. (1999). *Myshlenie i rech [Thinking and speaking]*. Moskva [in Russian].
6. *Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity [State standard of primary education]*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> [in Ukrainian]
7. Kolesnikova, I. A., & Titova, E. V. (2005). *Pedagogicheskaya prakseologiya [Pedagogical Praxeology]*. Moskva [in Russian].
8. *Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly [The concept of the New Ukrainian school]*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
9. Savchenko, O. Ia., Bibik, N. M., & Martynenko, V. O. at ed. (2016). *Kontseptsiiia pochatkovoi osvity [The concept of primary education]*. *Pochatkova shkola [Elementary School]*, 6, 1-4 [in Ukrainian].
10. Kremen, V. H. (2011). *Filosofia liudynotsentryzmu – shliakh zmin i rozvytku [Philosophy of anthropocentrism – the path of change and development]*. *Dyректор shkoly, litseiu, himnazii [Director of school, lyceum, gymnasium]*, 4, 33-34 [in Ukrainian].
11. Sidelkovskiy, A. P. (1971). *Problemyi poznaniya otnosheniy v pedagogike [Problems of cognition of relationships in pedagogy]*. Stavropol [in Russian].
12. Kemerov, V. E. (Ed.). (2004). *Sovremennyiy filosofskiy slovar [Modern philosophical dictionary]*. Moskva [in Russian].
13. Fedotova, E. L. (1997). *Teoretiko-metodologicheskie osnovy pedagogicheskogo vzaimodeystviya [Theoretical and methodological foundations of pedagogical interaction]*. Irkutsk [in Russian].
14. Frank, S. L. (1990). *Sochineniya [Essays]*. Moskva: Pravda [in Russian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 02.02.2021